

SANT DANIEL DE GIRONA: RELECTURA DEL MONESTIR ROMÀNIC

ANABEL MORENO GARCÍA

Resum

El conjunt monàstic de Sant Daniel, situat a la vall homònima de la ciutat de Girona, es manté actiu des de la data de la seva fundació per part de la comtessa Ermessenda i el comte Ramon Borrell. El monestir ha experimentat contínues ampliacions i reformes que han afectat tant l'edifici com la comunitat femenina benedictina que acull. Aquest estudi té com a finalitat aplegar el material bibliogràfic relacionat amb el monestir per oferir-ne una lectura actualitzada fent, també, una lectura atenta dels murs. Es focalitzarà l'atenció al període romànic de dit conjunt, per tant, estudiant-ne l'església i el claustre des d'un vessant tant arquitectònic com funcional.

Paraules clau

Arquitectura monàstica, benedictina, romànic, Sant Daniel, Girona.

Abstract

The monastic complex of Sant Daniel, in the valley of the same name in Girona, remains active from the date of its foundation by the countess Ermessenda and the count Ramon Borrell. The monastery has undergone continuous expansions and it renovations as it affects the building and the female Benedictine community. This paper aims to collect all the bibliographic material to give an updated reading doing, also, an attentive reading of the walls. The attention is focus to the Romanesque period, so studying their church and the cloister from architectural and functional view.

Keywords

Monastic architecture, Benedictine architecture, Romanesque, Sant Daniel, Girona.

El conjunt arquitectònic de Sant Daniel de Girona requereix una revisió profunda que tingui en compte una lectura actualitzada de les fonts documentals i una anàlisi de l'estat actual del cenobi. És un dels pocs espais monàstics catalans del segle XI creat per acollir una comunitat femenina benedictina que, en aquest cas, encara es manté activa. Abans de la fundació de Sant Daniel,

el panorama català comptava amb dos monestirs femenins, Sant Pere de les Puelles i Sant Joan de les Abadesses. Després de la creació del monestir gironí es van fundar els monestirs de Santa Cecília d'Elins i Sant Pere del Bural. Ambdós casos, però, femenins durant un període de temps relativament breu. Per aquest motiu, l'hegemonia monàstica que ostentava Sant Daniel a la zona septentrional es va perllongar fins ben entrat el segle XIII.

La construcció romànica ha sofert contínues modificacions i ampliacions. Moltes de les quals, testimoniades documentalment i, alhora, visualment reflectides als murs del recinte. Per aquest motiu, és necessari traçar una biografia del conjunt tan acurada com sigui possible per tal d'apropar-nos a la imatge romànica del monestir.

FUNDACIÓ I CONSTRUCCIÓ DEL MONESTIR: RECULL DE DADES DOCUMENTALS

L'arxiu del monestir de Sant Daniel conserva el document en què el bisbe Pere Roger, juntament amb el capítol catedralici, exposa que no disposava de prou recursos econòmics per fer front a les despeses que comportava l'acabament de la coberta de la nova seu romànica. L'estat inconclús d'aquesta coberta, com detalla l'escrit, impedia la correcta celebració dels oficis litúrgics. Va ser aquest el motiu que va justificar que el bisbe Pere Roger vengués l'alou de l'església de Sant Daniel als comtes Ramon Borrell i Ermessenda de Carcassona el 18 de juny de 1015 (Marquès, 1997, doc. 5). Dos anys després, la comtessa i el seu fill Berenguer Ramon I fan donació al monestir de diverses propietats. El document detalla la voluntat expressa del ja difunt comte Ramon Borrell per continuar les obres de construcció del monestir. De manera que, pels volts de l'any 1017, data de defunció del comte, s'havien iniciat les obres de construcció del conjunt (Marquès, 1997, doc. 8). No queda cap altre document que vinculi la comtessa Ermessenda amb el procés constructiu del monestir, com tampoc conservem cap altre testimoni escrit sobre la finalització de les obres monàstiques. Tot i això, hi ha autors que fan referència a la consagració del temple l'any 1086 (Adell, 1991). Feliu de la Peña comenta en la seva obra les obres de reedificació i dotació de l'edifici per part de la comtessa Mahalta d'Apulia que, un cop vídua del seu segon marit, es retirà al monestir (Feliu de la Peña, 1709).

Una llicència de caritat emesa pel monestir l'any 1383 per dur a terme reparacions és la primera referència documental a un procés de modificació

arquitectònica del conjunt monàstic.¹ De les mateixes característiques és una llicència de 1408² i una de 1421.³ Aquesta, destinada a cobrir les despeses generades per a la construcció d'un nou absis.

En aquest període es van produir canvis significatius al monestir: reformes al dormitori, al claustre i a la zona occidental del temple. Freixas va publicar la transcripció dels documents que testimonien aquestes modificacions (Freixas, 1981). Un dels quals relata que l'abadessa Ermessenda i Dalmau Raset, ardiaca major de la diòcesi de Girona, van promoure la reforma i l'ampliació del dormitori monàstic l'any 1427. El document assenyalava i detalla la remodelació de l'estança que va comportar la reparació dels arcs, l'obertura de noves finestres i la creació d'una nova coberta de fusta.⁴ Del mateix any és el document que fa referència a la construcció de l'andana gòtica del claustre a càrrec dels mestres d'obra gironins Arnau Sans, Bernat Pericas i Bernat Escuder. El text especifica les característiques dels arcs i capitells i, sobretot, projecta la construcció de l'escala, imprescindible per connectar la "*claustra nova*" amb la "*claustra vella*".⁵ L'any 1443, l'abadessa Francesca encarrega la construcció d'un nou dormitori a Pere Cipres, mestre d'obra i fuster de Girona, que es va edificar sobre l'antic dormitori reformat escassament vint anys abans.⁶ Deu anys després, es va encarregar la construcció d'una nova portada per a l'església a Bernat Vicens que, com assenyalava el document, hauria de fer servir part dels carreus de la portada anterior romànica.⁷

No és fins l'any 1635, exactament el 27 de juliol, quan tornem a trobar documentada una activitat constructiva al monestir. Es tracta d'una llicència d'enderroc de la paret del presbiteri que va eliminar, conseqüentment, les capelles de Sant Daniel i Santa Margarida.⁸ Aquest fet queda també testimoni per Roig i Jalpí que, a redós de la seva visita al monestir, corrobora: "*La capilla mayor se hizo de nuevo en mi tiempo*" (Roig i Jalpí, 1678).

El primer any de la guerra del Francès, el monestir va ser utilitzat com a espai per a la convalescència, tal com queda reflectit al dietari del militar

¹ Arxiu Diocesà de Girona, *Llicències de caritat*, Q-001-00079.

² Arxiu Diocesà de Girona, *Llicències de caritat*, Q-001-00194.

³ Arxiu Diocesà de Girona, *Llicències de caritat*, Q-003-00831

⁴ Arxiu Històric de Girona, *Pere Cervià*, Notaria 6, Sig. 161.

⁵ Arxiu Històric de Girona, *Pere Cervià*, Notaria 6, Sig. 161.

⁶ Arxiu Històric de Girona, *Berenguer F. Sassala*, Notaria 4, Sig. 169.

⁷ Arxiu Històric de Girona, *Berenguer F. Sassala*, Notaria 4, Sig. 188.

⁸ Arxiu Diocesà de Girona, *1586-1819 Selectiu*, llibre U-241, F. 41.

Guillermo Minali (Minali, 1840). L'any 1897 el diari *La Lucha* es feia ressò d'unes obres que s'estaven duent a terme a l'església de Sant Daniel on les rajoles del temple estaven sent substituïdes per unes de noves (*La Lucha*, 17 de juliol de 1897). Trobem una descripció del conjunt en l'obra de Francesc Montsalvatge en què es comenta el mal estat del monestir tot ressaltant, però, la portada: "*Una sencilla y graciosa puerta gótica del siglo XV*" (Montsalvatge, 1904).

El monestir va ser declarat monument històric i artístic vinculat al Tresor Artístic Nacional l'any 1931. Cinc anys després, durant la Guerra Civil, es va instal·lar l'escola del municipi de Sant Daniel en una part del monestir i una altra part va ser utilitzada per acollir una colònia de refugiats. Un cop finalitzada la guerra, la comunitat benedictina va poder tornar a instal·lar-se al monestir després d'haver-lo abandonat a redós del conflicte. No era la primera vegada que la comunitat es va veure obligada a marxar del cenobi. Anteriorment, arran de la guerra dels Segadors i de la guerra del Francès, les monges van haver de deixar temporalment el monestir. Durant les seves absències, el conjunt monàstic va sofrir greus desperfectes.

Durant els anys seixanta del segle XX, es va configurar la imatge actual del temple. Miquel Oliva i Prat detalla alguna de les reformes dutes a terme. Destaca el repic dels enguixats dels murs que van deixar al descobert el parament petri i, a conseqüència d'això, les impostes dels arcs torals, els motius decoratius de la façana i les finestres de la nau del temple. Aquest enguixat integral del temple, realitzat, de ben segur, en època moderna, va ocultar durant un llarg període de temps aquests elements decoratius romànics oferint una imatge completament diferent del temple. Oliva també testimonia la supressió del cor modern situat a la part occidental de l'església, així com també dels altars situats en aquesta zona (Oliva i Prat, 1959). Altars que apareixen, per exemple, esmentats en alguns documents com ara la llicència per erigir-ne un dedicat a sant Dídac, sota el cor, a la primera arcada de la paret de tramuntada de l'església l'any 1605.⁹

Les obres de restauració es van realitzar al marge de les efectuades a instàncies del govern central que, a través de la Comissió de Monuments, va treballar a Sant Pere de Galligants, Sant Feliu, a la catedral i a les muralles de la mateixa ciutat. La comunitat benedictina va ser l'encarregada de posar en marxa les obres de restauració. Per aquest motiu, la mateixa comissió de monuments s'adreçava a l'abadessa de Sant Daniel per recomanar que "*las*

⁹ Arxiu Diocesà de Girona, *1420-1620 Selectiu*, U-218, F 36.

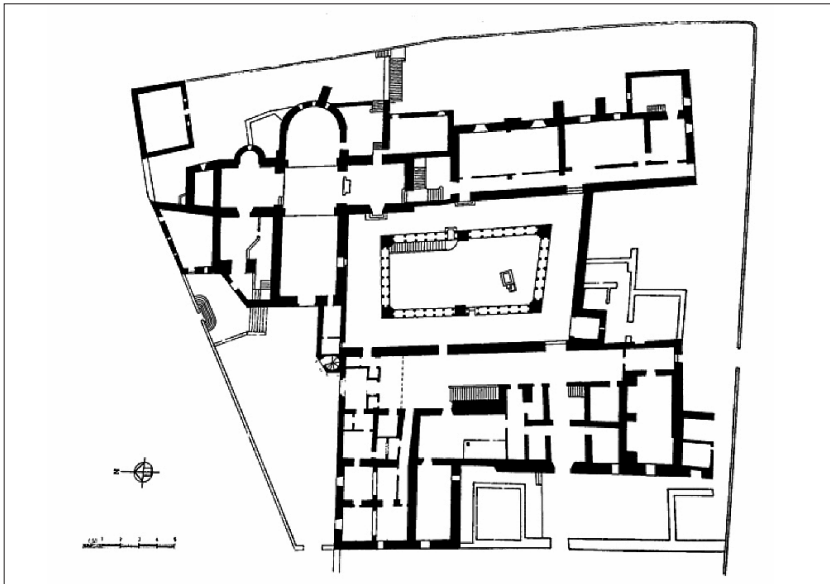

Fig. 1. Planta del conjunt monàstic de Sant Daniel feta per Llorenç Panella a *Catalunya Romànica: el Gironès, la Selva, Pla de l'Estany*. Enciclopèdia Catalana, Barcelona, pàg. 177.

obras que faltan realizar en la Iglesia y el altar mayor, sean realizadas en armonía con la tónica o características de estilo” (Dalmau, 1959).

A principis dels anys vuitanta el servei de restauració i catalogació de monuments de la Diputació de Girona va emetre un informe sobre l'estat del campanar per a una posterior restauració feta sota les directrius de l'arquitecte Joan M. de Ribot.

Arran de l'adequació de part del monestir com a residència d'estudiants femenina es van dur a terme les úniques tasques arqueològiques realitzades al conjunt monàstic. Es va excavar a l'espai contigu al mur sud del claustre, on van aparèixer murs i ceràmica datats de finals del segle XVI i inicis del XVII, contextualitzats en un moment d'ampliació de les dependències monàstiques que motivaren les obertures que encara veiem al mur del claustre.

L'any 2008, la Generalitat de Catalunya va atorgar una subvenció per finançar les obres de restauració de la façana. Es va eliminar la construcció moderna que en cobria una part, es va fer una neteja profunda del parament i van ser tapats els forats de bastida del mur. La darrera intervenció s'ha centrat en el claustre i ha comportat canvis en el parament dels murs. S'han consolidat bases, fusts i capitells, alguns dels quals han estat substituïts a causa del seu mal estat de conservació.

L'ESGLÉSIA DE SANT DANIEL: CARACTERÍSTIQUES CONSTRUCTIVES

L'anàlisi del parament mural del temple permet identificar visualment part de les modificacions constructives que hem vist documentades i que han desvirtuat la seva imatge original. Per aquest motiu, una lectura mural atenta ajuda a identificar aquests canvis per tal d'apropar-nos a la imatge romànica de l'església.

Un dels aspectes singulars del temple és la seva planta (fig. 1). Es tracta d'un dels pocs exemples catalans de planta centralitzada en creu grega. La capçalera està formada per un absis central i dues absidioles laterals. L'absis central semicircular té tres finestres de mig punt de doble esqueixada i està coberta per un quart d'esfera

Fig. 2. Interior de la nau i absis central de Sant Daniel (autor: Anabel Moreno).

per un quart d'esfera (fig. 2). Els murs estan formats per carreus irregulars de pedra sorrenca, pedra calcària i fragments de teula (fig. 3). L'interior és totalment arrebossat. La seva construcció data del segle XVII i l'acabat interior és fruit de les restauracions del segle XX. Hi ha autors que assenyalen que a la conca absidal s'hi podia veure una gran petxina, una gran solució en forma de carculla que decorava l'absis central (Piferrer, 1844).

Dels absis laterals només queda l'absidiola nord (fig. 4). L'exterior està de-

Fig. 3. Vista exterior de l'absis central i campanar de Sant Daniel (autor: Anabel Moreno).

Fig. 4. Exterior de l'absis nord de Sant Daniel (autor: Anabel Moreno).

Fig. 5. Imposta de l'absis nord de Sant Daniel (autor: Anabel Moreno).

corat amb lesenes i arcs cecs entre els quals podem identificar els forats de bastida. No podem veure la totalitat de l'absis degut a una construcció posterior que oculta la meitat del semicercle. A l'interior, l'absis s'obre al transsepte amb un arc doblat en què destaquen dues impostes esculpides a banda i banda (fig. 5). El mur està format per rocs de mida reduïda col·locats de manera ordenada en registres horitzontals que culminen la semiesfera de l'absis. La resta del mur del braç nord del transsepte presenta diversitat de paraments, amb blocs de pedra de mida reduïda amb diferents acabats i disposicions que evidencien les constants modificacions sofertes. Al mur oest del braç nord del transsepte podem veure una porta d'arc de mig punt, de fusta, que connecta amb un espai contigu. A mitja altura, a la banda dreta, hi ha un arcosoli rectangular amb arc rebaixat. Sobre la porta, s'endevina una finestra de traça romànica aparedada que presenta les mateixes característiques que les finestres de la nau central.

El braç sud del transsepte no conserva l'absis. Actualment, hi ha una cambra precedida per l'orgue. S'hi pot accedir des de l'església i des de les dependències monàstiques. Aquest espai està cobert amb una volta de creueria vuitavada nervada amb quatre claus de volta que flanquegen una central. Possiblement, el document de 1421 relacionat amb la construcció d'un

Fig. 6. Imposta dels arcs del creuer de Sant Daniel (autor: Anabel Moreno).

nou absis faria referència a aquest que esmentem i s'inscriuria en el procés de reforma del dormitori i la construcció del claustre.

La capçalera hauria de disposar de tres absis de característiques similars a l'absidiola nord, amb finestres de doble esqueixada i un acabat exterior amb arcs cecs i lesenes, així com també impostes decorades als arcs doblats. Per tant, hauria estat una capçalera similar a la que podem veure a l'església de Sant Llorenç del Munt o Sant Miquel de Cruïlles.

El cimbori octogonal és sostingut per quatre pilars formats per grans carreus de pedra sorrenca. Hi destaquen quatre impostes situades al nivell d'arrencada dels arcs i quatre grans carreus esculpits per la cara interior, situats en un nivell intermedi dels dos arcs que separen els braços del transsepte de la nau (fig. 6). Les impostes esculpides del temple es troben inserides en elements importants de sustentació de l'edifici i són fetes de pedra sorrenca, fet que permet diferenciar-les dels blocs calcaris del parament mural. Les impostes de l'arc doblat de l'absidiola nord estan decorades en diversos registres. El primer, amb orificis quadriculats situats a intervals regulars; el segon, amb tres permòdols rectangulars alineats; el tercer, un cimaci jònic amb ovals concèntrics i, l'últim, un registre d'arquets cecs en baix relleu. Les

impostes dels arcs torals també estan decorades en registres molt similars. Hi trobem, però, un registre superior amb mènsules i flors de vuit pètals. Sureda relaciona les impostes de Sant Daniel amb peces conservades al fons lapidari de la catedral de Girona (Sureda, 2007). Aquestes, també treballades en pedra sorrenca, estan vinculades a la fàbrica romànica de la catedral i haurien format part de les impostes. Tot i que la factura de les peces del monestir és més tosca i no gaire acurada, les impostes de Sant Daniel haurien estat realitzades de manera simultània a les de la catedral o poc després i, possiblement, pel mateix taller. La comtessa Ermessenda, promotora de les obres de la catedral i les del monestir, hauria estat el nexa que permetria afirmar que a Sant Daniel es veuen reproduïts els mateixos elements decoratius a causa de la voluntat expressa dels promotors per evocar l'antiguitat. Ambdós casos no són exemples aïllats. Sureda ja identifica similituds formals amb les impostes de Santa Maria de Vilanant, on també detecta una clara intenció a evocar els cimacis jònics.

Per sobre dels arcs del creuer, a les bandes nord i sud, hi ha una filada de vuit arcs cecs sota el nivell de les trompes. No s'ha trobat cap solució anàloga a aquesta en altres temples romànics. La presència isolada d'aquest element decoratiu podria induir a pensar si va ser una llicència decorativa durant el procés de restauració del temple.

A quatre dels vuit costats del cimbori hi ha finestres de doble esqueixada i a la banda est, dos ulls de bou que ocupen els ronyons de l'arc. El campanar, també de vuit costats, té dos pisos. El pis inferior té tres arcs cecs a cada costat, i el superior té obertures a quatre dels vuits costats, els corresponents als punts cardinals. Sota els arcs cecs hi ha una columna central amb un capitell troncocònic sense decoració. L'informe de restauració assenyala que, arran de l'incendi de 1809, una de les columnes va haver de ser substituïda per un pilar format de maons.

Als murs de la nau del temple hi ha finestres de doble esqueixada (fig. 7). El mur està format per carreus de pedra calcària de disposició i cromatisme irregular, com també la volta de canó que cobreix la nau. Per exemple, al mur sud, més enllà de les dues finestres, hi ha un seguit d'evidències que testimonien canvis constants al parament. Al mateix nivell de les obertures, hi ha un perfil paredat d'una porta que té correspondència amb el mur exterior, relacionat amb l'andana superior del claustre. Es tracta d'una obertura realitzada durant les obres del segle XV vinculada a la construcció de les galeries gòtiques i el dormitori. Hi ha una altra obertura paredada amb rajols i una altra tapiada amb un finestró de fusta.

Fig. 7. Nau de l'església de Sant Daniel (autor: Anabel Moreno).

Des de les dependències adjacents al mur nord i des de l'andana superior del claustre es poden veure els arcs cecs i les lesenes, que, agrupades de dos en dos, decoren l'exterior del temple, igual que a l'exterior de l'església de Santa Maria de les Esglésies, Sant Ponç de Corbera i Sant Vicenç de Cardona.

La zona occidental del temple requereix una lectura minuciosa (fig. 8). Seguint l'eix axial trobem l'òcul, la finestra i la porta d'entrada al temple. La diferència cromàtica dels blocs de pedra propers a l'òcul indica que hauria estat molt més ampli, i la situació de l'obertura, més baixa, tal com ho corroboren les fotografies anteriors a les restauracions dels anys seixanta. Per la banda interior de la façana podem veure una franja horitzontal que marca l'altura del cor gòtic situat als peus del temple, suprimit a mitjan segle XX. Hi queden els carreus i la llinda d'una porta, a la banda sud, que defineixen el perfil d'una obertura que connectava el temple amb la construcció moderna que cobria part de la façana i que va ser eliminada l'any 2008. L'òcul, per la banda exterior, queda emmarcat per un arc central entre arcuacions llombardes en grups de tres. La successió de carreus de pedra sorrenca que delimita el perfil de la façana a la banda nord es veu perllongat més enllà del perímetre del frontispici, fet que ens podria fer replantejar que la façana hauria estat molt més alta. No podem descartar la idea, però els carreus cantoners

Fig. 8. Façana de l'església de Sant Daniel (autor: Anabel Moreno).

són fets de pedra sorrenca, i un cop superada l'altura dels motius llombards, són de pedra calcària.

La façana de traça romànica hauria perviscut fins a la construcció de la portada gòtica. Posteriorment, la totalitat del temple i la façana van ser coberts per una capa de guix que va cobrir els elements decoratius. A més, una construcció moderna tapava part de la façana. Gràcies al repic dels murs

als anys seixanta i a l'eliminació de la construcció moderna, ens podem aproximar a la imatge de la façana romànica del temple. Si ens hi fixem, podem detectar una millora en la disposició dels carreus, que, alhora, han estat treballats de manera més acurada. Aquesta optimització de la feina es detecta progressivament des del nivell més inferior cap a la zona elevada del frontispici. La millora tècnica detectada també es fa palesa en la comparació entre la finestra de l'absidiola nord i les finestres laterals de la nau. Aquestes són fetes amb carreus que han estat més ben treballats i divergeixen dels macs de pedra de l'absidiola nord, elaborats i col·locats de manera més tosca. L'actual porta d'entrada és resultat de les restauracions del segle XX i es caracteritza per ser una senzilla obertura amb un arc de mig punt sense timpà.

SOBRE LA CRONOLOGIA DEL TEMPLE

Gràcies al document de donació de la comtessa i el seu fill al monestir, datat de l'any 1017, coneixem que s'estava edificant un recinte monàstic. La historiografia sovint ha assenyalat que la construcció s'hauria enllestit a redós de l'arribada al monestir de la comtessa Mahalta d'Apúlia. La seva presència coincideix, per alguns autors, amb el moment de dedicació del temple i la finalització de les obres. Com ja hem comentat, Feliu Penya parla de les obres de reedificació i dotació per part de la comtessa, que, un cop vídua del seu segon marit, es retirà al monestir (Feliu de la Penya, 1709). La data aportada és, però, 1096 i no 1086 com la historiografia moderna ha anat emprant (Adell, 1991). Roig i Jalpí, que va poder consultar documents de l'arxiu monàstic, afirma també que la comtessa Mahalta va reparar el monestir i el va ampliar. És cert que la comtessa es va retirar al monestir de Sant Daniel, al qual va fer, segurament, generoses donacions. A més, és també considerada la fundadora del monestir cistercenc de Santa Maria de Valldemaria, a Maçanet de la Selva (Bofarull, 1836). No coneixem l'estat de la fàbrica de Sant Daniel en el moment de l'arribada de la comtessa Mahalta. En tot cas, la seva dotació també podria haver estat vinculada a la promoció d'objectes litúrgics per al monestir. Per poder certificar la seva presència només ens podem remetre a un document conservat a l'arxiu del cenobi. Es tracta d'una donació efectuada per un prevere anomenat Bofill d'una casa situada a Girona, propera a la canònica de la seu, l'any 1085. Signa aquest document la comtessa "*cum consensu et licencia Mahellis comitisse, in cuius alodio site sunt*" (Marquès, 1997, doc. 24). Tot plegat posa de manifest el paper comtal en clau femenina

relacionat amb la promoció i dotació de monestirs que s'inscriuen dins les noves tendències arquitectòniques que coneixem com a romànic llobard. Per tant, podem situar la construcció del temple entre l'any 1017 i el darrer quart del segle XI. Sureda ja va apuntar aquesta cronologia en relació amb les impostes fetes poc després a les de la catedral de Girona. Si aquestes últimes formaven part del presbiteri consagrat l'any 1038 i van ser preses com a model a Sant Daniel, assenyalen una cronologia posterior a la dedicació de la catedral romànica.

Tot i que la decoració exterior del temple manté una marcada uniformitat decorativa, la disposició dels carreus evidencia una millora constructiva palesa als murs i al frontispici del temple. Les característiques formals que defineixen el temple ens duen, també, a situar la seva construcció en dates properes a la fi del segle XI. Manté similituds amb altres temples romànics de cronologia propera com ara Sant Miquel de Cruïlles, Sant Jaume de Frontanyà i Sant Ponç de Corbera, així com amb Santa Maria de les Esglésies i Sant Cugat del Racó, ambdues de planta centralitzada.

EL CLAUSTRE ROMÀNIC DE SANT DANIEL DE GIRONA

La imatge actual del claustre és el resultat de la darrera restauració, que ha consistit en la neteja dels enguixats dels murs, la consolidació dels capitells, columnes, bases i la substitució d'alguns d'aquests elements (fig. 9). Les galeries claustrals del monestir es troben a la banda sud de l'església. La planta no és del tot rectangular, ja que el vèrtex sud-oest és lleugerament més agut i marcat que la resta.

Les quatre galeries inferiors són cobertes amb una volta de canó (fig. 10). Els costats curts tenen set parells de columnes, i els llargs, dos grups de set parells dividits per un pilar central. La historiografia sovint ha remarcat l'homogeneïtat dels capitells. En tot cas, en podem identificar quatre models (Molina, 1991). Tots es caracteritzen per un tipus de decoració fitomòrfica amb grans fulles que ocupen la totalitat del tambor del capitell tot combinant-les amb pinyes, flors de sis pètals, formes ametllades o bé petites testes masculines molt senzilles (fig. 11). Aquestes han estat relacionades amb les que podem veure als capitells del claustre de Santa Maria de l'Estany i al de Sant Pau del Camp (Molina, 1991). Tot plegat configura un tipus de capitell molt esquemàtic i geomètric en què, en la majoria dels casos, els motius decoratius són resultat d'un treball lineal, gairebé calligràfic. Podem establir

Fig. 9. Vista del claustre de Sant Daniel (autor: Anabel Moreno).

Fig. 10. Galeria romànica del claustre de Sant Daniel (autor: Anabel Moreno).

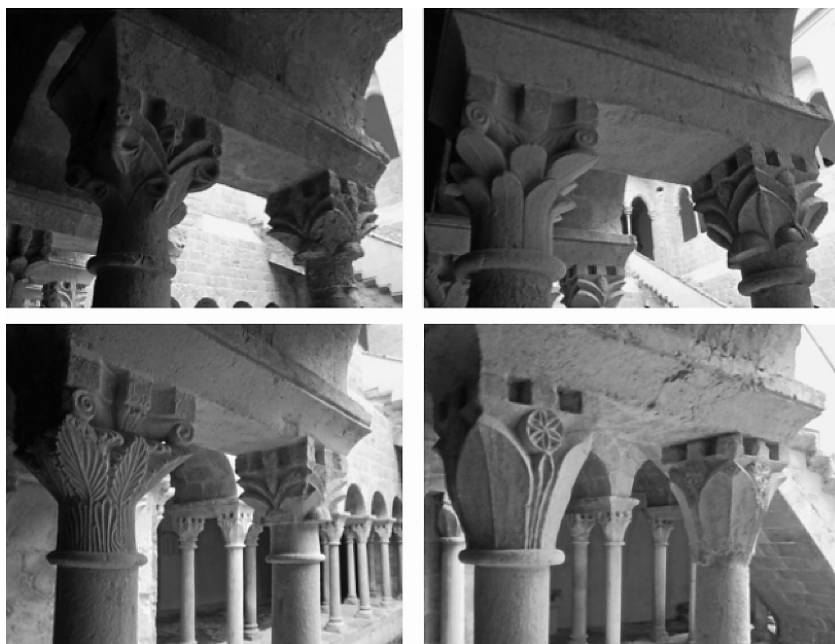

Fig. 11. Capitells del claustre de Sant Daniel (autor: Anabel Moreno).

paral·lismes amb els capitells d'altres claustres gironins com ara Sant Pere de Galligants i la catedral de Girona. Fins i tot, un dels capitells de la galeria oest del claustre de Sant Daniel presenta un motiu anàleg al que trobem en un capitell de Sant Pere de Galligants. També es poden establir nexes amb els capitells de la llanterna dels Banys Àrabs i els del trifori de Sant Feliu de Girona estudiats detingudament per Lorés (Lorés, 1994). Tots presenten la mateixa combinació d'elements decoratius, fet que evidencia una cultura visual comuna. Les estretes similituds que manté amb els capitells gironins i, en especial, amb els de Sant Pere de Galligants, permeten especular que el taller de Sant Daniel treballa un cop enllestides o gairebé finalitzades les obres del claustre del monestir masculí. Sovint s'ha datat Sant Pere a partir de la inscripció funerària dedicada a l'abat Rotlandus amb data de 1154. Manté similituds amb el claustre de la catedral de Girona i, de retruc, amb el de Sant Cugat, cosa que fa que es perllongui la data de finalització de les galeries cap a 1170-1180 (Beseran, 1991). Altres autors, en canvi, afirmen que hauria estat enllestit entre 1170 i 1185, abans de l'inici de les obres del claustre de la catedral (Boto, 2007). Tot i ser una data a debat, ens ajuda a

determinar un *terminus post quem* per al claustre de Sant Daniel, situat a finals del segle XII, cap a 1180-1185.

Español afirma que cal situar la seva construcció a principis del segle XIII. L'aparell dels murs de les galeries són fets de carreus de notables dimensions i de tall regular, que, juntament amb el caràcter seriat dels capitells, determinaria aquesta cronologia (Español, 2003). L'autora apunta que l'arribada a la ciutat del taller d'Arnau Catell per treballar al claustre de la catedral de Girona va influenciar la manera de treballar la pedra local degut a la importació del procediment de producció en sèrie de fusts i bases amb pedra calcària de Girona, com els que veiem a Sant Daniel (Español, Yarza, 2007). La senzillesa dels seus capitells sovint ha estat justificada per la manca de recursos econòmics i la limitació tècnica del taller (Molina, 1991). Puig i Cadafalch ho atribuïa a la influència dels preceptes cistercencs que haurien determinat l'aspecte dels capitells (Puig i Cadafalch, 1918). Español reflexiona sobre aquest fet i apunta que el caràcter sobri no sempre és el reflex d'una doctrina estètica i, per tant, els fenòmens de simplificació ornamental no són un tret exclusiu de les cases del Cister, sinó que també és present en altres comunitats. Aquest argument es faria extensiu als capitells de comunitats no cistercenques com ara Santa Maria de Vilabertran i Sant Salvador de Breda (Español, 2008).

L'anàlisi formal ens ha dut a fixar una data aproximada sobre l'inici de construcció del claustre entre 1180 i 1185. No s'ha trobat cap referència documental relacionada amb el procés constructiu del claustre romànic de Sant Daniel. Només ens podem remetre a la informació aportada pels sepulcres que trobem als murs de les galeries. Jaime Villanueva ja va transcriure el text epigràfic del sepulcre més antic del claustre, datat de 1239 (Villanueva, 1850). La inscripció remet a Ramon de Gironella, cavaller. Un personatge homònim apareix com a vicari de la ciutat de Girona entre 1029-11 (Bisson, 1984). La resta de laudes sepulcralcs són de dates posteriors, per tant, el sepulcre de Ramon de Gironella establiria un possible *terminus ante quem* per a la realització de les galeries romàniques. De manera que podem definir el claustre de Sant Daniel com una de les manifestacions més tardanes del tardoromànic català.

ESP AIS PER A LA VIDA EN COMUNITAT

El conjunt monàstic ha estat, des del seu origen, el lloc destinat a acollir una comunitat femenina regida per l'orde benedictina. En tot cas, hi ha molt poques evidències físiques dels espais comunitaris medievals i queden

molt poques dades. La documentació fa referència al dormitori, com ja s'ha detallat, i de manera tangencial, a la infermeria. En un document de 1206, l'abadessa Agnès institueix l'ofici de la infermeria (Marquès, 1997, doc. 66). Aquesta hauria estat una construcció autònoma dins el recinte monàstic en el qual es pogués vetllar per la salut de les monges. Ens manca, però, informació relacionada amb la sala capitular, el refetor i la cuina, espais indispensables per a la vida en un monestir.

En el document de compra de l'alou de 1015 ja es fa referència a una església dedicada a Sant Daniel. Segons les dades que aporta Vicenç-Domènech, el sant màrtir era originari d'Armènia i, de molt jove, es va interessar per la vida eremítica. Va viatjar a Arles i allà va ser perseguit i finalment martiritzat a semblança del sant bíblic homònim. Les seves restes van arribar a la vall de Sant Daniel, coneguda com a vall Tenebrosa, a través de dos dels seus seguidors l'any 888 (Vicenç-Domènech, 1602).

Tot i això, la troballa de les despulles del sant està documentada l'any 1343.¹⁰ Aquest fet va motivar l'encàrrec del sepulcre a Aloi de Montbrai l'any 1345 amb escenes de la vida del sant. La consulta del material documental ha permès trobar referències a les relíquies en dates molt primerenques. L'any 1070, el matrimoni format per Guillem i Ermengarda lliuren la seva filla al monestir, on es custodien les despulles del sant (Marquès, 1997, doc. 19). Per aquest motiu, cal reflexionar sobre la datació de la cripta que hi ha al centre del creuer. És anterior a la troballa de les restes durant el segle XIV? Molt possiblement, la troballa va afavorir la vitalitat del monestir i la devoció pel sant. El fet que hi fos o no en època romànica condicionaria l'ús i els circuits creats dins el temple durant la celebració dels actes litúrgics. A més, caldria determinar també quin espai físic ocupava la comunitat del monestir durant els oficis, que determinaria notablement l'ús dels espais del temple.

Més enllà de la comunitat de monges, al recinte monàstic també tenim documentada la presència dels clergues encarregats d'oficiar la litúrgia. Els documents detallen que van assumir les funcions d'agents i escrivans del monestir. La condició parroquial de l'església oferia la possibilitat d'accedir al temple durant la celebració dels actes litúrgics als laics. Bona part de l'elit laica que freqüentava el monestir va sol·licitar com a lloc d'inhumació el claustre o el cementiri del mateix monestir. A partir del segle XIII, són constants les referències a fundacions d'altars per part d'aquesta elit, que fa

¹⁰ Arxiu Diocesà de Girona, Manuals 1334-1362 *Selectiu*, Llibre U-6, F 127v-128.

donacions a un beneficiat o l'institueix per tal que desenvolupi les tasques litúrgiques. Gran part de les membres de la comunitat procedien d'aquestes famílies. Queden nombrosos documents en els quals han quedat registrades les entrades de dones d'origen benestant del bisbat de Girona o de territoris més llunyans que hi aportaven quantiosos dots (Marquès, 1997).

CONCLUSIÓ

Aquesta primera aproximació al conjunt monàstic de Sant Daniel ha permès traçar una biografia del monestir que ha servit per identificar les modificacions que ha sofert el conjunt. Els resultats de l'anàlisi arquitectònica, tant del temple com del claustre, juntament amb la informació documental consultada, permeten proposar unes dates de construcció d'ambdós elements. Si tinguéssim raó, durant la segona meitat del segle XI s'hauria enllestit el temple romànic iniciat sota promoció comtal i finalitzat, també, gràcies a la dotació de la comtessa Mahalta d'Apúlia. D'altra banda, les obres del claustre s'haurien iniciat a finals del segle XII i haurien estat enllestides a principis del segle XIII.

La lectura atenta dels murs ha ajudat a definir les característiques formals del temple romànic, una tasca que considerem com un primer pas per aprofundir en l'estudi dels espais i per comprendre el seu ús comunitari i litúrgic. La manca d'informació relacionada amb aquest aspecte porta a expandir la cerca per tal de trobar en altres exemples monàstics femenins benedictins dades comparatives que permetin cobrir els buits documentals que presenta Sant Daniel. D'altra banda, l'anàlisi formal del claustre i la proposta de datació ens encaminen a reflexionar sobre el caràcter de l'escultura giro-nina pels volts de l'any 1200.

BIBLIOGRAFIA

- ADELL, J. A. (1991). Sant Daniel de Girona, arquitectura, *Catalunya Romànica: el Gironès, la Selva, Pla de l'Estany*. Enciclopèdia Catalana, Barcelona, pàg. 177-180.
- BESERAN, P. (1991). Sant Pere Galligants, claustre, *Catalunya Romànica: el Gironès, la Selva, Pla de l'Estany*. Enciclopèdia Catalana, Barcelona, pàg. 167.
- BISSON, T. (1984). *Fiscal accounts of Catalonia under the early count-kings 1151-1213*. University of California Press, Berkeley, pàg. 258.
- BOFARULL, P. (1836). *Los Condes de Barcelona vindicados, y cronología y genealogía de los reyes de España*. Impr. J. Oliveres, Barcelona.

- BOTO, G. (2003). Sant Pere de Galligants, *Claustros románicos hispanos*. Edilesa, León, pàg. 288.
- DALMAU, J. (1959). “Reunión de la Comisión de Monumentos”, *Revista de Girona*, 9. Diputació de Girona, Girona, pàg. 25-26.
- ESPAÑOL, F. (1999). Los materiales prefabricados gerundenses de aplicación arquitectónica (s. XIII-XV), *L'Artista-Artesa Medieval a la Corona d'Aragó*. Universitat de Lleida, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida.
- ESPAÑOL, F. (2003). Sant Daniel de Girona, *Claustros románicos hispanos*. Edilesa, León, pàg. 271.
- ESPAÑOL, F. (2008). “La escultura monumental en los monasterios cistercienses: del aniconismo a la figuración”, *Monasterios cistercienses en la España medieval*. Fundación Santa María la Real, Aguilar de Campoo, pàg. 161-180.
- ESPAÑOL, F. i YARZA, J. (2007). *El Romànic català*. Col·lecció Patrimoni Artístic de Catalunya. Fundació Caixa Manresa, Manresa- Angle Editorial, pàg. 133.
- FELIU DE LA PENYA, N. (1709). *Anales de Cataluña y epílogo breve de los progresos, y famosos hechos de la nación*. Impr. Joseph Llopis, Barcelona.
- FREIXAS, P. (1981). “El monestir de Sant Daniel: reformes i ampliacions gòtiques”, *Estudi General*. Universitat de Girona, Girona, pàg.113-118.
- LORÉS, I. (1994). “Aspectes relatius a la construcció del claustre de la catedral de Girona”, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, X. Institut d'Estudis Gironins, Girona, pàg. 275-289.
- MARQUÈS, J. M. (1997). *Col·lecció diplomàtica de Sant Daniel de Girona 924-1300*. Fundació Noguera, Barcelona.
- MINALI, G. (1840). *Historia militar de Gerona, que comprende particularmente los dos sitios de 1808 y 1809*. Impr. Agustí Figaró, Girona.
- MOLINA, J. (1991). Sant Daniel de Girona, claustre, *Catalunya Romànica: el Gironès, la Selva, Pla de l'Estany*. Enciclopèdia Catalana, Barcelona, pàg. 181-182.
- OLIVA I PRAT, M. (1959). “El monasterio de San Daniel”, *Revista de Girona*, 7. Diputació de Girona, Girona, pàg. 77.
- PIFERRER, P. (1839). *Recuerdos y bellezas de España: Barcelona, Gerona, Tarragona y Lérida*. Impr. Joaquin Verdaguer, Barcelona, pàg.180.
- PUIG i CADAVALCH, J. (1918). *L'Arquitectura romànica a Catalunya*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona.
- ROIG I JALPÍ, J. G. (1678). *Resumen historial de las grandezas, y antigüedades de la ciudad de Gerona*. Impr. Jacinto Andreu, Barcelona.
- SUREDA, M. (2007). “Romà o romànic? Presències antiquitzants en l'escultura gironina del segle XI”, *Lambard: Estudis d'Art Medieval*. Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, pàg. 213-242.
- VICENÇ-DOMÈNECH, A. (1602). *Historia general de los santos y varones illustres en santidad del Principado de Cataluña*. Impr. Gabriel Graells i Giraldo Dotil, Barcelona.

[Recepció de l'article: 23-1-2014]

[Acceptació de l'article: 6-5-2014]